

הלכות תשעה באב
אריה ליבוביץ

I. ערב תשעה באב.

A. ש"ע סימן תקנב סעיף ט'. סעודה המפסקת.

1. What is the proper time and method for this meal?

a. the common practice - משנ"ב ס"ק יד - strongly rejects. פסק"ת אות ז' justifies.

i. make sure to wash for the second meal - ש"ת בצל החכמה ד:נה.

ii. רמ"א explains that it is dangerous not to eat before the fast.

b. מג"א ס"ק יא וערוך השולחן ס"ק יא - maybe the idea is to show the contrast.

2. What should one avoid eating?

a. ש"ע תקנ"ב:א' ורמ"א שם - no wine or meat (מן הדין), no two cooked foods, less to drink than normal, and no tasty foods. (ה"ד בשעה"צ אות א') ט"ז says no alcoholic beverages.

i. ערוך השולחן סעיף ז' adds that pickles are problematic. שערי תשובה אות א' understands this to be based on כבוש כמבושל, but disagrees with the application of the concept. Others, though, understand that it is simply too enjoyable for a סעודה and therefore forbid all types of condiments.

ii. שערי תשובה שם quotes some who forbid coffee and tea, but justifies the common practice because a hot drink is not a תבשיל (and ש"ק קכג ס"ק (and שערים מצוינים בהלכה סימן קכג ס"ק), and coffee is drunk by even the poorest of people. He recommends staying away from fancier drinks.

b. ש"ע שם סעיף ב' - no chicken, fish (because sometimes it counts as meat and it causes joy - משנ"ב ס"ק נ'), and no grape juice. Raw fruits are fine - ש"ע סעיף ד'.

i. ערוך השולחן סעיף ג' assumes it is a typo about fish because we never consider it to be meat. See כף החיים ס"ק יח who distinguishes between different types of fish.

3. What one should eat. ש"ע סעיף ה' - ו' ורמ"א שם - cooked cold (m"b; K"H suggests maybe only warm eggs are (מרבה זרע) eggs (mourning food) and bread with some salt and ashes - but eat enough (משנ"ב ס"ק טו).

a. There is a custom to say זהו סעודת ט"ב - משנ"ב ס"ק טז.

4. How to sit.

a. on the ground (see K"H 39 that for kabbalistic reasons some put a cloth under themselves) but with shoes - סעיף ז' (can sit on a chair afterwards before ת"ב)

b. avoiding a זימון - סעיף ח'. ערוך השולחן ו' discusses whether to make a זימון if you eat together (משנ"ב ס"ק יט says no). See הררי קדם ח"ב סי' קמ for explanation of the exemption - distinction between אבלים eating and a אבלות.

B. ש"ע תקנב סעיף יב - no tachanun

1. Aruch Hashulchan - show of faith that Tisha b'Av will be a Yom Tov.

C. Rama quotes minhag not to learn.

1. Mishnah Berurah - many (מאמר מרדכי), חיי אדם, גר"א, consider this chumra to be excessive and counterproductive.

2. Chasam Sofer (Orach Chaim 156) - This is not a din in erev tisha b'Av, but a din in Tisha b'Av itself because whatever you learn in the afternoon will be difficult to shut out of your mind on Tisha b'Av

II. דברים האסורים בתשעה באב (סימן תקנד).

A. Torah.

1. You can learn depressing things - שו"ע תקנד: א-ב.
 - a. Dispute whether all דברים הרעים can be learned with children - משנ"ב ס"ק ב'. See, however, הררי קדם ב:קמג:א, who claims that any public learning is problematic (if he is correct the same would be true about shiurim on דברים הרעים for adults).
 - b. There is a מחלוקת whether there is a חיוב תלמוד תורה or these are the only things you are *allowed* to learn, but you don't *have* to learn anything. Either way, you can't be ערוך השולחן יו"ד שפד:ט by reading novels and newspapers - שו"ת יב"א ח"ב יו"ד סימן כו and ערוך השולחן תקנד:ד' - learning b'iyun.
2. You can read parts of davening - שו"ע סעיף ד'. Rav Soloveitchik sees this as the reason we can learn דברים הרעים - הררי קדם ב:קמג:ב.
3. שו"ת יב"א ח"ב יו"ד סימן כו - ספרי מוסר.
4. Even thinking in learning - שם סעיף ג' ומשנ"ב שם ס"ק ה'.

B. Wearing shoes. סעיפים טז-יז.

1. Somebody who goes amongst the non-Jews. משנ"ב ס"ק א' permits after chatzos for those who work. See, משנ"ב ס"ק לו בשם הח"א.
 - a. Adjustments when shoes must be worn - משנ"ב ס"ק לג בשם לבוש.
2. Are sneakers really not considered shoes? משנ"ב ס"ק ל'. See also משנ"ב תרידה' where he encourages being stringent like the סופר with any shoes that you can feel the ground under your feet. See מועדים וזמנים חלק ו' סימן כח.
3. Children - חכמת אדם הל' אבילות סימן קנב סעיף יז - מחנך (but we customarily do it anyway).
4. Reciting שעשה לי כל צרכי.
 - a. משנ"ב תקנד:לא - still say it.
 - b. שו"ת תשובות והנהגות חלק א' סימן ו' - many don't say it until night.

C. Bathing and washing סעיף ז'.

1. Tevilah - סעיף ח'.
 - a. משנ"ב ס"ק יח - do everything before ט"ב.
 - b. שיעורי שבט הלוי סימן קצט סעיף ד' - do chafifah for an hour after ט"ב באב ט'.
2. If you are dirty - סעיף ט'.
3. Netilas Yadayim - סעיף י' - יא.
4. Incidental wetness - סעיפים יב-יד.

D. Anointing - סעיף טו.

1. Deoderant - ביאה"ל ד"ה סיכה, and same for insect repellent because it isn't של תענוג.

E. Marital relations - סעיפים יח-יט.

1. S"A says not to sleep in the same bed.
 - a. משנ"ב ס"ק לו ושער הציון ס"ק מד says maybe even touching is problematic.
 - b. כף החיים ס"ק פה - maybe all הרחקות are אסור.
2. If שבת is ט"ב there is a מח' מחבר ורמ"א if it is בתשמיש המטה.

F. Greetings - סעיף כ'.

1. dealing with people who don't know - inform them - see משנ"ב ס"ק מב.
2. going out to the town square - שו"ע סעיף כא.
3. Wishing a טוב מזל - שו"ת להורות נתן ב:לו.

4. playing with babies - שו"ת תשובות והנהגות ברנא.
- G. Work - סעיפים כב-כד. Depends on custom - Ashkenazic practice prohibits until חצות, but אינו רואה סימן ברכה ברכה, and even when allowed דבר האבד מותר.
1. Non-Jewish workers - שערים מצוינים בהלכה סימן קכד ס"ק ט' - can let them go to work.
 2. Household chores in the afternoon only - ערוה"ש סעיף כא וברכי יוסף סימן תקנט ס"ק ז'.
 3. Writing - ביאור הלכה ד"ה ע"י עכום.
- H. Sleeping. שו"ע סימן תקנ"ה סעיף ב' - sleep on the floor with a stone as a pillow.
1. Rama's comment - sleep with a little less comfort (one less pillow).
 - a. this doesn't apply to a pregnant woman (Rama) or a weak person (משנ"ב תקנה:ז).
 - b. מועדים וזמנים ח"ה סימן שמב - put mattress on the floor.
 2. Other pleasures, such as smoking (משנ"ב תקנה:ח), are also prohibited (if needed for health rather than enjoyment some are lenient).
- III. Pregnant and nursing women. (סימן תקנד סעיפים ה-ו).
- A. Pregnant women:
1. If she isn't feeling well - ערוך השולחן סעיף ז' - break the fast *before* it gets dangerous.
 2. פסקי תשובות אות ה' - any major physical changes (heart palpitations, low blood count, etc.) she should break the fast immediately. Some poskim allow all women not yet in the ninth month to eat.
 3. ערוך השולחן יו"ד סימן שפז סעיף ג' - no sitting on low chairs.
- B. Nursing women. The same rules of breaking a fast when feeling sick apply.
1. The Chazon Ish is quoted to have said that if she is not producing as much milk, even if the baby is fine, she should break her fast.
- C. Yoledes (including one who had a miscarriage).
1. If she feels fine:
 - a. רמ"א סעיף ו' ומשנה ברורה ס"ק ט - custom is to fast
 - b. כף החיים ס"ק כח - even after 30 days if she is weak.
 2. How to count the thirty days. שער הציון תריז ס"ק יח - מעת לעת - שער הציון תריז ס"ק יח.
- D. Sick people.
1. משנה ברורה ס"ק יא - doesn't have to be dangerously ill.
 2. כף החיים ס"ק לא - even somebody who was sick and is afraid that he will get sick again.
 3. Going to shul or fasting - with Yom Kippur you clearly satay home, but on Tisha B'Av the תפילה וקריאה"ת are rabbinic just like the fast is so some say you can go even if it means you will later have to eat (but certainly don't eat in advance to go) - פסקי תשובות הערה 36.
 4. Taking pills - כף החיים ס"ק לד allows with bitter water
- E. How to eat. שו"ת תשובות והנהגות חלק ב' סימן רסד - no shiurim, but no תבשילין ב'.
ב' תבשילין - no shiurim, but no תבשילין ב'.
- IV. Tefillin and Tzitzis סימן תקנה סעיף א' - no tefilin or talis in the morning until mincha.
- A. The difficulties with this custom.
1. ערוך השולחן תקנ"ה:א' we observe all מצוות לא תעשה (and no מצוות עשה) of mourning but tefillin isn't even assur for a mourner after the first day?
 2. משנ"ב סימן תקנה ס"ק ג' - If we forbid tefilin why are we suddenly lenient at mincha?
- B. What if one plans on eating? שש"כ פרק סב הערה קח says to still not put on תפילין ותפילין טלית ותפילין until מנחה, although שו"ת התעוררות תשובה ח"א סימן עב was מסופק about it.

C. the S" A says to keep טלית קטן under your clothes and not on top like he recommends in סימן ח' סעיף יא because it is supposed to be hidden - that is why we don't hold the ציצית שמע ברך שאמר וקריאת שמע.

D. Alternate customs:

1. כף החיים סימן תקנה ס"ק ד' - some put on טלית ותפילין at home and say קר"ש על פי האריז"ל - before going to shul.
2. מעשה רב אות ר' - The Vilna Gaon would put them on right after kinos, not waiting for chatzos or mincha.

V. סימן תקנו וסימן תקנט Tefillos.

A. נחם.

1. Which tefilos to say it in:
 - a. שר"ע תקנ"א - implies all תפילות - מנהג ירושלים says this is משנ"ב ס"ק א' - תפילות.
 - b. רמ"א שם - only minchah (similar to מח' ענו in תקסה סי' תקסה ג' - משנ"ב ס"ק ג').
2. In bentching:
 - a. רמ"א שם - we say it if you eat any meal.
 - b. משנ"ב ס"ק ה' - the גר"א holds that it was never part of the תקנה.

B. תקנט:ב'. ליל ת"ב on מעריב.

1. משנ"ב ס"ק ו' - ואני זאת בריתי no ובא לציון and no משנ"ב ס"ק ו'.
2. תקנט:ג' - קינות ואיכה no light except for what is needed to read.
3. כף החיים ס"ק יט - רמ"א סעיף ב' says to put it back for mincha just like the tallis. פרכת יט.

C. רמ"א סימן תקנט סעיף א'. קריאת איכה.

1. Tune - crying, with a raise of the voice with each איכה.
2. minhagim: repeat השיבנו לנו, and lead in to אוי מה היה לנו (משנ"ב ס"ק ג').
3. beracha: מח' הפוסקים - משנה ברורה לסימן תצ סעיף קטן יח - we only are מברך if it is on a קלף.
 - a. Why isn't it on a קלף like מגילת אסתר לבוש - not to look like we are מתיימש מן הגאולה, like the custom to only print soft cover.
4. Women and איכה. מג"א רפ"ו says they are obligated - just like טור בשם מסכת סופרים.
 - a. משנ"ב רפ"ב וערוך השולחן שם - קריאת התורה, perhaps women don't come to hear רפ"ב וערוך השולחן שם because "חייב" means only מדינא טוב ולא because "חייב" means only מדינא טוב ולא, so the same may apply here.
 - b. שו"ת תשובות והנהגות ברנ - women should read it themselves at home.

VI. סימן תקנח - מוצאי תשעה באב.

1 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב

כל זה בסעודה המפסקת שאין דעתו לאכול עוד אחריה סעודת קבע, וכשהוא אחר חצות; אבל אם היה קודם חצות, או אחר חצות ודעתו לאכול אחריה סעודת קבע, אין צריך לזהר בדברים הללו. הגה: ומנהג כל גלילות אשכנז לאכול סעודה קבועה קודם מנחה, ואח"כ מתפללין מנחה ואוכלים סעודה מפסקת (מהרי"ל). ונהגין להרבות קלת בסעודה ראשונה, כדי שלא יזיק להם התענית הואיל ופוסקים מצעוד יום כמו ציום כיפורים; ויש קלת ראייה לזה ממדרש איכה רצח; מיהו מי שיוכל לסגף עצמו ויודע צעמו שאין התענית מזיק לו ומחמיר על עצמו, נקרא קדוש כנ"ל.

2 - משנה ברורה סימן תקנב ס"ק יז

ולא יאכלו תבשיל אחר ודלא כהמון עם שמתחלה אוכלין מין מבושל ואח"ז יושבין לארץ ואוכלין ביצים דאסור

וכ"ש דאסור להפסיק ביניהם בברכת המזון דגורם ברכה שא"צ ובס"ט יבואר איך להתנהג בזה:

3 - פסקי תשובות אות ז'

וללמד זכות על ההמונים אפשר לומר שכיון שאינם אוכלים מהביצה רק כדי טעימה בעלמא פחות מכזית אין זה בגדר אכילת תבשיל שלא אסרו ב' תבשילים אלא כשהוא דרך כבוד ותענוג ואלו שאוכלין זאת אחר ברכת המזון כיון שסיבתן הוא שחוששים שהביצה בכלל תבשיל והרי אסור לאכול ב' תבשילין וכל שמפסיק בברכת המזון עקב חשש הלכתי אין בזה משום ברכה שאינה צריכה. אמנם כל זה הוא לימוד זכות להמון עם אינו לכתחילה והמובחר לנהוג באחד מב' הדרכים המבוארים להלן אות ח'

4 - שו"ת בצל החכמה חלק ד סימן נה

דין שני תבשילין לסעודה המפסקת כשאינו אוכל פת

(א) עוד שאל מעכת"ה (בהא דקיי"ל) (סי' תקנ"ב סעי' א') (דבסעודה המפסקת אסור לאכול שני תבשילין, אם מי שאוכל סעודה זו בלא פת רשאי לאכול שני תבשילין ע"כ. - לענ"ד פשוט דגם כשאינו אוכל פת לא יאכל רק תבשיל אחד, דטעמא דלא יאכל בסעודה המפסקת שני תבשילין מבואר בר"ן במתני' (תענית דף י' רע"א) בשם הרמב"ן לפי שהוא דרך חשיבות. וברא"ש (שם פ"ד סי' ל"ד) בשם הרי"ף גיאות שהוא דרך כבוד, ובארחות חיים (הל' ת"ב אות ו') בשם הרא"ה, שאין להתענג בשררה ע"ש. ופת בודאי שאין בו אף משום אחד מכל הנ"ל, אדרבה הוא עיקר מאכל עניים ומשו"ה כתבה תורה בשבח ארץ ישראל, אשר לא במסכנות תאכל בה לחם (דברים ח', ט') וכן אמרו חז"ל (ברכות ב' ב) משעה שהעני נכנס לאכול פתו במלח. וסתם בני אדם הוסיפו בשעתם תבשיל ללפת בו את הפת כדאשכחן בכמה דוכתי בש"ס וככל שמוסיף תבשיל מתוסף חשיבות, כבוד ודרך עונג שררות לסעודה. ולהכי קאמר (תענית ל' סוע"א) כך ה' מנהגו של ריב"א ערב ת"ב מביאין לו פת חריבה במלח וכו' ע"כ, ור"ל שאפי' תבשיל אחד ללפת בו את פתו לא הביאו לו, אלא אכל פת "חריבה" במלח, כעני האוכל פתו במלח בלי כל תבשיל. (פת חריבה, אין ר"ל פת ישן ויבש, עיי' פרש"י בראשית ח, יג - יד) אלא חריבה כהנ"ל. - ובודאי שהפת שהעני דרכו לקבוע סעודתו עליו אינו מוסיף חשיבות, כבוד או דרך שררה להתבשיל, אלא הכל תלוי במספר התבשילין ולכן כל שני תבשילין שכבר יש בהם משום חשיבות, כבוד ושררה, אסור בסעודה המפסקת גם כשאינו אוכל פת.

(ב) חוץ מזה אין נכון לאכול סעודה המפסקת בלא פת, ועיי' ראשונים (ובד"מ סי' תקנ"ב סק"ג) ובמג"א (שם סק"י) ועיי' ברמ"א (שם סעי' ט') ומג"א (סקי"א) שטררו ליישב המנהג. עכ"פ המרבה בסעודה הראשונה קודם מנחה ואח"כ אוכל לסעודה המפסקת קצת ביצה או תבשיל אחר ראוי שיאכל פת בסעודה המפסקת להשוותה סעודה יותר קבועה כנלע"ד נכון בס"ד.

5 - מגן אברהם סימן תקנב ס"ק יא

ול"נ טעם אחר מפני שבזמן בית שני היה יו"ט ת"ב והיה מרבין בסעוד' אף עכשיו לא זזו ממנה להיות לזכרון שיהפך ב"ב לששון ולשמחה עיין בב"י סוף סי' תקנ"ד:

6 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנב

אבל רבים וגדולים התמרמרו על המנהג הזה והרמב"ן ז"ל קרא עליהם ובטן רשעים תחסר ואין זה אלא כהערמה בעלמא ואנחנו חלילה אין נוהגין כן אלא שאנו אוכלין כל הסעודה על הארץ ואנו אוכלין לחם עם איזה דבר הנאכל כמות שהוא חי ואוכלין ביצים כפי המנהג ומה שנוהגים לבשל לאקשי"ן עם חלב אין אנו אוכלין בעת סעודה המפסקת מפני שעם הביצים יהיו שני תבשילין וכך ראוי לנהוג ורבינו הרמ"א אוהב ישראל היה וטרח ליישב המנהג אבל אינו נכון וזה שכתב ראיה ממדרש הוא בפתיחה דאיכה רבתי [סי' י"ז] וזה היה בבית שני שהיה להם יום זה לששון ולשמחה כמו שיהיה לעתיד והיו שותין ומשתכרין ועם כל זה קראו מגילת איכה לזכרון חורבן בית ראשון כן כתבו המפרשים ונכון הוא [ותמיהני על המג"א בסקי"א רמז לזה ולמה טרח על המדרש בסקי"ב]:

7 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיף א'

ערב תשעה באב לא יאכל אדם בסעודה המפסקת, שאוכלה אחר חצות, בשר, ולא ישתה יין ולא יאכל שני תבשילין. הגה: ואף ממשקים אחרים ממעט צשתייתן ממה שרגיל לשתות (טור וצ"י צ"ס תוספות ורוקח), וכן לא יאכל אחר סעודתו לנזן ומליח, דצריס שנוהג צה"ס צשאר פעמים, כדי שיתנהג צפרישות (מרדכי).

8 - ט"ז אורח חיים סימן תקנב בהקדמה לסימן

מ"מ יש נ"מ דלטעם הטור דאזלי' גם בתר טעם ובעל' שלא ישתה וישכח חורבן הבית ע"כ אסור בסעודה המפסקת אפילו בשתיית מי דבש שקורין מע"ד או יין שרף אף שאין בהם שמחה מ"מ כיון דמשכרים יש בהם חשש וזה ע"כ אסור לדעת הטור כנלע"ד וכן ראיתי בתשו' רש"ל סי' ל"א אוסר אפילו שכר כל שאינו רגיל בכל סעודה בשכר או שהוא אדם חלש:

9 - שערי תשובה סימן תקנב ס"ק [א*]

וכתב בשכנה"ג שבתשובה אסרתי לאכול אותן קשואין שכובשי' אותם במים ובמלח או בחומץ והביאו בא"ר וע' במח"ב שבזרע אמת כתב שאין לשתות קאווי או טייע בסעודה המפסקת אם לא במקום חולי ומח"ב כתב שמנהג פשוט בא"י ומצרי' וכל הגלילות לשתות קאווי אף הבריאים ואמרתי ללמוד זכות על רבנן קדישי כו' דאכילה שני תבשילין דוקא אסור ולא שת' והאר"ך ועוד דמשקה שחיממוהו או הרתיחיהו לא מיקרי תבשיל כדמוכח בנדרים דף מ"ט בהא דפריך והא מתבשיל נדר ע"ש וגם אין בקאווי משום שררה ועונג דמקרוב נתפשט בעולם מאד ואפ' העניים רגילים בו אבל מים מבושלים בקנה זורע גד עם צוקר שהיא תענוג ומנהג עשירים לא היתר אלא לחול' דחש במעיו וע"ש בשם זרע אמת שליתן בוסר או חומץ לתוך תבשיל שאוכל בסעודה המפסקת ודאי שרי ע"ש:

10 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנב סעיף ז

ויש להסתפק אם כבוש ומליח חשובים תבשיל כמו דג מלוח שקורין הערינ"ג או ירק כבוש בחומץ או במים מעת לעת ולענ"ד נראה דאין זה בגדר תבשיל ויש שאוסר בכבוש [ש"ת בשם כנה"ג] וטעמו נראה משום דקיי"ל כבוש כמבושל ולדעתי אין עניין זה לזה דאין זה רק לעניין בליעה ופליטה ולא לעניין חשיבת תבשיל וראיה מנדרים דהנודר מתבשיל אין אסור אלא בתבשיל של צלי או שלוק או מבושל ולא בכבוש ומליח כדמוכח ביו"ד סי' רי"ז ע"ש וכיון דחכמים אסרו רק שני תבשילין אין הכבוש והמליח בכלל זה וכן נ"ל עיקר ואע"ג דלעניין עירוב תבשילין מהני גם כבוש כמ"ש בסי' כמ"ש תקכ"ז אין זה דמיון והרי בשם לא מהני תבשיל שאין מלפתין בו הפת כמו דייסא כמ"ש שם ובכאן וודאי חשיב תבשיל אלא דאין עניין זה לזה דהתם תלוי במה שמלפתין בו את הפת ובכבוש וודאי מלפתין ובכאן בחשיבות תבשיל תלוי וכבוש אין עליו חשיבות תבשיל:

11 - שערים מצוינים בהלכה סימן קכג ס"ק ג'

12 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיף ב'

אפילו בשר מלוח שעברו עליו יותר משני ימים ולילה אחת, ובשר עופות ודגים ויין מגתו דהיינו שאין לו יותר משלשה ימים, נהגו לאסור.

13 - משנה ברורה סימן תקנב ס"ק ו

ודגים - משום דאיכא דזכתא דדגים בכלל בשר הוא כמש"כ ביו"ד סי' רי"ז ס"ח ועוד דהוא עולה על שולחן מלכים ושמחה הוא לאיש באכילתו [מ"א]:

14 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיף ד'

מותר לאכול פירות כשהם חיים, אפילו כמה מינים.

15 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנב סעיף ג

ומ"ש בש"ע דגים וודאי הוא טעות הדפוס וכן בהג"א והמג"א סק"ב נדחק לקיים הגירסא משום דבנדרים הוא בכלל בשר ואינו כן אלא למקום שרגילין כן כמ"ש ביו"ד סי' רי"ז וכן מ"ש משום דעולה על שולחן מלכים מה ענין זה לזה וכמה מאכלים טובים יש ומותרים וממנהגינו מוכח כן שאין אוכלין בשר מר"ח ואוכלין דגים וכ"כ הגר"א שטעות הוא וכן בעטרת זקנים

16 - כף החיים סימן תקנב ס"ק חי

17 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיפים ה'-ו'

נוהגים לאכול עדשים עם ביצים מבושלים בתוכם, שהם מאכל אבלים. הגה: ויש נוהגים לאכול ציזים קשים, שכוא ג"כ מאכל אבלים (הגהות מיימוני פ"ה).
מי שאפשר לו, לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה במלח וקיתון של מים. הגה: ויש מחמירים לטבל אחר אכילתן פת באפר ולאכלו, על שם ויגרם בחלץ וגו' (איכה ג, טז).

18 - משנה ברורה סימן תקנב ס"ק טו-טז

חריבה - ומ"מ אל ימעט בשיעור אכילתו אלא יעשה באופן שיוכל לסבול התענית וכן בשתיית המים:
באפר - ואומר זהו סעודת ט"ב:

19 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיפים ז' - ח'

נהגו לישב על גבי קרקע בסעודה המפסקת ואין לריך לחלוץ מנעליו (הגהות מיימוני ורמב"ם פ"ז וצ"י).
יש לזהר שלא ישבו שלשה לאכול בסעודה המפסקת, כדי שלא יתחייבו באימון; אלא כל אחד ישב לבדו ויברך לעצמו.

20 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנב סעיף ו'

ואם אירע שאכלו ג' כאחד יזמנו כן פסק הטור ובשם ר"י כתב שלא יזמנו ותמה הטור על זה ע"ש וי"א הטעם דלא חשיב קביעות אא"כ הסבו או ישבו בשלחן אחד כמ"ש בס"י קס"ז והכא אין דעתן לקבוע כיון שכל אחד אוכל על שלחן קטן בפ"ע [מג"א סק"ט] ולכן אם אירע ששלשה אכלו על שלחן קטן כאחד בוודאי יזמנו:

21 - משנה ברורה סימן תקנב ס"ק יט

יש לזהר שלא ישבו וכו' - ובדיעבד אף אם ישבו ג' לא יזמנו דלא חשיב קביעות [אחרונים]:

22 - הרי קדם ח"ב סימן קמ

23 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנב סעיף יב

אין אומרים תחנה ערב ת"ב במנחה, משום דאיקרי מועד; ואם הוא שבת, א"א לדקתך (מכרי"ל ומנהגים).

24 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיפים א'-ב'

תשעה באב אסור ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה, ואסור לקרות בתורה נביאים וכתובים, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, משום שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב (תהילים יט, ט) ותינוקות של בית רבן בטלים בו אבל קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה; ואם יש ביניהם פסוקי נחמה, צריך לדלגם. סעיף ב ומותר ללמוד מדרש איכה ופרק אלו מגלחין, וכן ללמוד פירוש איכה ופירוש איוב.

25 - ערוך השולחן יו"ד סימן שפד סעיף ט'

והדבר פשוט שאסור לו לאבל ללמוד בשארי חכמות וכ"ש לקרוא בכתבי עתים או באיזה מחברת שהוא שלא יסיח דעתו מאבלותו וכ"ש אם יש לו עונג בקריאתם דודאי אסור.

26 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנד סעיף ד'

ולפ"ז אני אומר דהנה מפרשי הש"ע כתבו דאפילו בדברים הרעים אין מותר רק לקרות ולא להעמיק ולפלפל בהן [ט"ז ססק"ב ומג"א סק"ה] ובאמת הדבר קשה מאוד לת"ח הלומד שבע"כ השכל יחשוב קושיא ותירוץ וכיוצא בזה אך לפמ"ש א"ש דודאי טעם ומתיקות התורה יש בכל דברי תורה אף בדברים הרעים אלא שהצער מבטל השמחה א"כ אף אם מחדש איזה חידוש עכ"ז לא נתבטל הצער של הצרות [ומה שמצויין במג"א שם דמהר"ל כתב כן אדרבא הב"י הביא בשמו דע"י עיון עדיף טפי שמצטער בעיונו ע"ש רק בשם הר"פ כתב דבפ"ל איוב אין לעיין דהוא עמוק טפי וסברא אסור ע"ש ומזה אין ראייה דאיוב הוא חקירה עמוקה וגם זה שום אחד מהפוסקים לא הזכיר זה וגם בש"ע פסק להיפוך]:

27 - שו"ת יביע אומר חלק ב - יו"ד סימן כו

אולם י"ל שיש שני אופנים של עיון וסברא, סוג אחד, שמעיין להבין פירוש הדברים כשאינם מחוורים לו כל צרכן, וזה מותר בט"ב ובאבל. משא"כ כשמעיין בעיון נמרץ ליישב קו' המפרשים, או ליישב קושיא של סתירה ממקום אחר וכדומה, וע"י פלפולו מחדש בטובו חדושים יפים, יש לאסור לכ"ע. דמידי הוא טעמא שאסור לישא וליתן בהלכה עם אחרים, אלא משום שע"ז תגבר השמחה ביותר, שאחד מחדד את חבירו. כדדרש' בתענית (ז) ובכ"ד. ע"ש. וכן מתבאר בשו"ג שכ', שלא ישא ויתן בהלכה עם ת"ח אחר, שכשהם מתפלפלים ומנצחים זה לזה איכא שמחה טובא ואסור. ע"כ. ה"נ גם כשאחד בפ"ע מעיין במפרשים ומפלפל עמהם, ומיישב קושיותיהם בדברים מאירים ושמחים, הא ודאי שהוא שש כמוצא שלל רב. וכמ"ש הפמ"ג (סי' תקנד א"א סק"ה) שקושיא ותירוץ שמחה היא לו ואסור.

וכמאמר החכם מי שלא טעם טעם שמחת התרת הספיקות, לא טעם טעם שמחה מעולם. וה"ה איזה קושיא ג"כ שמחה היא לו. ע"כ. ובזה מיירי הט"ז הנ"ל. וגם המג"א (סק"ד) הביא דברי מהרי"ל בקיצור, שלישיא וליתן בהלכה ודאי אסור. ע"כ. ולא הזכיר דהיינו דוקא כשנושא ונותן בהלכה עם אחרים. אלמא שהכל לפי ענין עיונו, ואם הוא בעומק ובפלפול אסור אפילו הוא יחידי. (וכה"ג כ' המפרשים עמ"ש בברכות (סג:), חרב על שונאיהן של ת"ח העוסקים בבד /בד/ בבד וכו', דבזה"ז שיש הרבה פירושים ומפרשים, שפיר דמי לעסוק בד"ת אפילו ביחיד.) וזוהי כוונת הגאון חיד"א, במ"ש להעיר על אותו גדול, שהיה מעיין בעיון נמרץ ומחדש וכותב ומעלה על ספר, שהרי לא התירו בכיו"ב, וכמ"ש הט"ז והמג"א הנ"ל. וכן מה שסייעו במסגרת השלחן, הוא באופן הנ"ל. אבל עיון השייך להבנת הדברים שרי. וכמ"ש מהרי"ל. וע' בשו"ת חת"ס (חיו"ד ר"ס שמו). ודו"ק...

כללא דמילתא שמותר לאבל לעיין היטב בהבנת הענין בדברים המותרים לו, כגון פרק אלו מגלחין (והראשונים החונים עליו), והלכות אבלות בטור וב"י ושאר פוסקים. ואם בדרך לימודו השיגה ידו כמה חידושים מותר לו לכתבם בכדי שלא ישכחם. אבל לעיין בכוונה בעיון נמרץ ועמוק במטרה לחדש חידושי תורה, ומה גם להרבות לחפש בחיפוש מחיפוש בספרים בשקלא וטריא ולשאת ולתת בדבריהם במו"מ של הלכה, אין לעשות כן מכיון שע"ז בא לידי שמחה.

28 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ד'

ומותר לקרות כל סדר היום, ופרשת הקרבנות, ומשנת איזהו מקומן, ומדרש רבי ישמעאל. כגה: ומותר לחזור הפרשה בתשעה צלצ (מנהגים).

29 - הררי קדם חלק ב' סימן קמג אות ב'

30 - שו"ת יביע אומר חלק ב - יו"ד סימן כו

ולענין אם מותר לאבל לקרוא בספרי מוסר. הנה בס' נוח שלום (סי' שפד) כ' בזה"ל: יראה לי שמותר לאבל לקרות בספרי המוסר בתוכחות על עון וכו', שהם מכניעים את לב האדם, ואפשר שיתקן דרכיו כי אותה אנו מבקשים לעת כזאת. ויש ל"ר = להביא ראיה = לזה ממה שהתירו לקרוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה. כנ"ל להלכה, ולמעשה עדיין יש להתיישב בדבר. ודו"ק. עכ"ל. ומהר"ח פלאגי בס' רוח חיים (סי' שפ) כ', שהרב נוח שלום התיר לקרות בספרי מוסר וכו' ע"כ. ולא סיים מ"ש שיש להתיישב בזה למעשה. וכנראה כי הוא שר המסכים להיתר זה. וכ"כ בס' אברהם אזכור (מע' א אות סט), שה' נוח שלום התיר לקרות בספרי מוסר. עכ"ל. וכ"ה בשד"ח (מע' אבלות סי' כה). ע"ש. ומצאתי בס' בית הבחירה להמאירי (מ"ק כא) שכ' זו"ל: ויראה לי שלא נאסרו ד"ת לאבל אלא דרך לימוד וגירסא, אבל לעיין בספרים המעוררים לבו של אדם לתשובה לא נאסר, ולא עוד אלא שראוי לעשות כן. ומכאן יראה שנהגו הכל בכך. וביום ראשון מיהא ראוי להזהר מכל וכל. עכ"ל. הראת לדעת כי הרב נוח שלום דבר ה' בפיהו אמת, וכיון לדעת קדושים. ומ"מ ספרי מוסר המסתעפים מענין לענין, ומביאים ביאורי פסוקים בדברים המביאים לידי שמחה, אינם בכלל היתר זה. ופשוט. וע"ע בשו"ת משה האיש (חאו"ח סי' כא סוף אות ג, וסי' כב אות ג), שמותר לקרוא בס' מוסר בט' באב. ע"ש.

31 - משנה ברורה סימן תקנז ס"ק ב

הרעים - ורעות עכו"ם אסור לקרות. ועם התינוקות אסור ללמוד אף דברים הרעים רק מותר ללמוד לו החורבן דאינו אלא סיפור דברים ומשבר לב התינוק ויש מאחרונים שסוברין דמותר ללמוד עם התינוק בדברים הרעים וכאן לא אסר אלא הלימוד שהקטנים לומדים בסדר שלהם דהיינו חומש וגמרא:

32 - הררי קדם ב:קמג:א

33 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנז

יש מי שאוסר ללמוד ע"י הרהור

34 - משנה ברורה סימן תקנז ס"ק ה

ע"י הרהור - אף דהרהור לאו כדבור דמי שאני הכא דעיקר טעמא משום שמחה ובהרהור איכא שמחה ומה"ט אסור ללמוד איזה דרוש או קשיא או תירוץ אפילו בדברים הרעים מפני ששמחה היא לו. ואסור להורות הוראה אם לא לחולה הצריך עכשיו ואסור לדון דיני ממונות דדין היינו תורה מיהו אם אין הבע"ד יכולים להמתין עד למחר שנחוצים לדרכם אפשר דשרי דהוי כרבים צריכים לו [אחרונים]:

35 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנז

נעילת הסנדל, דוקא של עור; אבל של בגד או של עץ או של שעם (פי' קליפי עץ) וגמ, מותר. ושל עץ מחופה עור, אסור.

סעיף יז

אבל ומנודה שמהלכים בדרך מותרים בנעילת הסנדל, וכשיגיעו לעיר יחלצו, וכן בת"ב. הגב: וכן במקום שדרים זין כא"י, לא יחלוץ כי אם צרחו כיחודים, וכן נהגו (טור והגהות מיימוני והגהות מרדכי רפ"ק).

36 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק א

ואסור בכל אלו הדברים כל היום ואפילו בין השמשות עד צאת הכוכבים ואין מועיל לזה מה שיתפלל מעריב מקודם אך אותן ההולכים בין הנכרים ועוסקים במשא ומתן אחר חצות אותן מותרין לנעול [ועיין לקמן בסי"ז בהג"ה ובמ"ב] ומהם למדו כולם להקל ויש למחות בידם:

37 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק לו

וכן נהגו - כתב הח"א ההולכים בין העכו"מ ונוהגין ללבוש המנעלים אף שאין למחות בידם שיש גדולים המתירים מ"מ אין לזה טעם דמה בכך שילעיגו עלינו בלא"ה מלעיגים עלינו ומ"מ אותן היושבים בחנות ודאי אסורים דאיך ידעו הנכרים אם ילכו בלא מנעלים:

38 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק לג

מותרים בנעילת הסנדל - וטוב שאז יתן עפר במנעלים:

39 - משנה ברורה סימן תקנד

אבל של בגד או של עץ וכו' - ר"ל אע"ג דמגין על רגלו וגם עשוי בצורת מנעל ממש שרי דלא נקרא מנעל אלא של עור:

40 - משנה ברורה סימן תריז ס"ק ה

אבל של גמי וכו' - דכל שאינו של עור אינו נקרא מנעל אלא מלבוש ויש מאחרונים שמחמירין בשל עץ אפילו אינו מחופה עור וכן יש מחמירין שלא לצאת במנעל העשוי מלבדים (שקורין וואליקן) ועשוי כמנעל שלנו והוא מגין על רגל ואינו מרגיש כלל שהוא יחף ולא בכלל עינוי הוא ולפ"ז ה"ה (קאלאשין) של גומא יש להחמיר. והנה אף שאין למחות ביד המקילין אחרי שהשו"ע ורוב אחרונים מקילין בזה מ"מ מי שאפשר לו נכון להחמיר בזה ולילך באנפלאות של בגד כנהוג אכן אם צריך לצאת החוצה נכון יותר שילבש אלו הלבדים או הקאלאשין ולא מנעלים של עור שיש בהם איסור מדינא משא"כ אלו שהם רק משום חומרא:

41 - מועדים וזמנים ח"ו סימן כח

42 - חכמת אדם הל' אבילות סימן קנב סעיף יז

ובט' באב לא מצינו שיהיה חייב לחנך אפילו בנעילת הסנדל

43 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק לא

ושל עץ מחופה עור - מלמעלה ואף דהשולים הם ג"כ של עץ מ"מ אסור. וה"ה אם היה של בגד ומחופה בעור מלמעלה או השולים הם של עור אסור ועיין בשע"ת [אחרונים]. והנה אע"פ שאסור בט"ב וביוה"כ בנעילת הסנדל מ"מ הסכימו הרבה אחרונים שיוכל לברך ברכת שעשה לי כל צרכי:

44 - שו"ת תשובות והנהגות ח"א סימן ו'

45 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיפים ז-ח

רחיצה אסורה בט' באב, בין בחמין בין בצונן; אפילו להושיט אצבעו במים, אסור. סעיף ח טבילה של מצוה בזמנה, מותרת; אבל בזמן הזה אין טבילה בזמנה, הילכך לא תטבול בו; וכן נהגו.

46 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק יח

לא תטבול בו - אלא תרחוץ ותחוף עט"ב ולמוצאי ט"ב חופפת מעט קודם הטבילה דבעינן סמוך לחפיפה טבילה ולענין לבישת לבנים ט"ב עיין לעיל בסימן תקנ"א ס"ג בהג"ה ובמ"ב שם:

47 - שיעורי שבט הלוי סימן קצט סעיף ד'

48 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ"ד סעיפים ט-טו

סעיף ט

אם היו ידיו מלוכלכות בטיט ובצואה, מותר לרחוץ להעביר הלכלוך, ולא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך. הגה: ואם עשה לרכיו, אם מותר לרחוץ, דינו כמו ציוס כפור ועיין לקמן סי' תרי"ג ס"ג.

סעיף י

נוטל אדם ידיו שחרית, וצריך לזוהר שלא יטול ידיו אלא עד סוף קשרי אצבעותיו.

סעיף יא

ולאחר שניגב ידיו ועדיין לחות קצת, מעבירם על עיניו; ואם היה לפלוף על גבי עיניו ודרכו לרחצם במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש, דהוה ליה כטיט וכצואה שרוחץ כדרכו ואינו חושש.

סעיף יב

ההולך להקביל פני רבו או אביו, או מי שגדול ממנו, או לצרכי מצוה, עובר במים עד צוארו ואינו חושש; וכן בחזרה, מותר.

סעיף יג

ההולך לשמור פירותיו, עובר במים עד צוארו ואינו חושש; אבל בחזרה, אסור.

סעיף יד

הבא מן הדרך ורגליו כהות, מותר לרחוץ במים. הגה: ומותר לשרות מפכ צמים צערצ תשעה צאצ ומוליאח מן כמים וביא מתנגצת, ומקנח זה פניו ידיו ורגליו; אפילו אינו עושה רק לתענוג, שרי, כיון שהיא נגוצה (טור).

סעיף טו

סיכה אינה אסורה אלא של תענוג; אבל מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש.

49 - ביאור הלכה סימן תקנ"ד ד"ה * סיכה וכו'

סיכה וכו' אלא של תענוג - ולפ"ז פשוט דלהעביר את הזוהמא מותר כמבואר בסימן תקע"ה ס"ג לגבי ת"צ וכן גבי אבילות ביר"ד סימן שפ"א וכמו שהעתיק הגר"א מירושלמי מפורש בסימן תרי"ד ע"ש והי"ל להמחבר להעתיק בזה הלשון שכתב בעצמו ביר"ד סימן שפ"א דלהעביר את הזוהמא מותר ואצ"ל משום רפואה כגון שיש לו חטטין בראשו אלא שקיצר בלשונו וכ"כ הלח"מ בהלכות תענית פ"ה הלכה יו"ד וכ"מ מהגר"א בסימן זה ודלא כמטה יהודא שר"ל דלהעביר הזוהמא אסור וחיליה מהא דאיתא בפסחים נ"ד אין בין ט"ב ליוה"כ אלא שזה ספיקו אסור וזה מותר ע"ש ודעתו דברייתא שהובא בבבלי פליג על הברייתא שהובא בירושלמי ובאמת בודאי אין לדחות ברייתא שהובא בפשיטות בירושלמי בכמה מקומות מחמת איזה דקדוק ובאמת לאו ראייה היא כלל דהכונה דדברים שאסרו בט"ב כגון רחיצה וסיכה אסרו אפילו לרחוץ אבר אחד כגון להושיט אצבע במים או לסוך אותו כמו ביוה"כ ודוקא כשהסיכה הוא של תענוג אבל סיכה שאינה של תענוג לא אסרו כלל ועיין בתענית דף ל' ת"ר כל מצות הנהגות באבל נוהגות בט' באב וכו' ובסיכה ונעילת הסנדל וכו' וכיון דבאבל איתא שם בדף י"ג ע"ב דלהעביר את הזוהמא מותר ממילא ה"ה בט' באב:

50 - משנה ברורה סימן תקנ"ד

ונכון הדבר - ועיין לקמן סי' תרט"ו דאסור ליגע באשתו כאלו היא נדה ואפשר דה"ה בט"ב [כ"כ הד"מ] ומ"מ ביום יש להקל [מ"א]:

51 - שער הציון סימן תקנ"ד ס"ק מד

דדוקא ביוה"כ שהנשים מקושטות לכבוד היום ויש לחוש לגירוי היצה"ר משא"כ בט"ב שהולכים בבגדים מנוולים ואם גם בת"ב הולכים מקושטות יש להחמיר בו אף ביום כמו ביוה"כ"פ [מחצית השקל] ועיין בסימן תרט"ו בט"ז דהוא מצדד להקל בט"ב בנגיעה אף בלילה ואולי לא ראה הד"מ.

52 - כף החיים סימן תקנ"ד ס"ק פה

שלא יישן בט"ב עם אשתו וכו' ועיין לקמן סימן תרט"ו שכתב דאסור ליגע באשתו ביוה"כ כאלו היתה נדה ואפשר דה"ה בט"ב, ד"מ אות ז' מ"א ס"ק יט. ומשמע דגם ביום יש לזוהר ומיהו כתב שם המ"א דביום יש להקל וכ"פ ח"א כלל קלה אות יב. מ"ב אות לו. בן א"ח פ' דברים אות כג. וכתב בן א"ח שם דגם להושיט דבר מידו לידה בלילה נכון

להחמיר...

53 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ"ד סעיף כ'

אין שאלת שלום לחבירו בת"ב, והדיוטות שאינם יודעים ונותנים שלום, משיבים להם בשפה רפה ובכבוד ראש.

54 - משנה ברורה סימן תקנ"ד ס"ק מב

לחבירו בט"ב - ולע"ה טוב שיודיע לו שהיום אסור ליתן שלום ולא יהיה לו איבה עבור זה עליו:

55 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנ"ד סעיף כא

יש מי שאומר שלא ילך ויטייל בשוק, כדי שלא יבא לידי שחוק וקלות והתול.

56 - שו"ת להורות נתן חלק ב' סימן לו

57 - שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סימן רנא

58 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנז סעיפים כב-כד

סעיף כב

מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב, עושין; במקום שנהגו שלא לעשות, אין עושין; ובכל מקום ת"ח בטלים, וכל הרוצה לעשות עצמו תלמיד חכם לענין זה עושה; ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות, מותר ע"י אינו יהודי, אפילו בביתו; ופרקמטיא להרויח ולהשתכר במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, אסור; ובמקום שנהגו לעשות, מותר אלא שממעט שאפילו משנכנס אב ממעטין מלישא וליתן. הגה: ולא נהגו צאיסור מלאכה כי אם עד חלות (מנהגים). ונהגו להחמיר עד חלות בכל מלאכה שיש בה שיחוי קצת, אפילו מעשה הדיוט; אבל דבר שאין בה שיחוי, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה, מותרת. ולחלוצ הפרות טוב לעשות על ידי אינו יהודי, אם אפשר צאינו יהודי.

סעיף כג

ומלאכת דבר האבד מותר, כדרך שאמרו בחולו של מועד.

סעיף כד

כל העושה מלאכה בתשעה באב, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה.

59 - שערים מצוינים בהלכה סימן קכז ס"ק ט'

60 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנז סעיף כא

ובמדינתנו המנהג עד חצות היום שלא לעשות מלאכה והאמת שעכשיו המנהג רק עד אחר אמירת הקינות והיה מהראוי להאריך בהם עד חצות אך א"א להנהיג כן מפני דוחק הפרנסה אך כיון שנהגו כן אין איסור בדבר כיון דת"ב תלוי במנהג לפי דין המשנה ומ"מ היריאים נזהרים שלא לעשות קודם חצות וכן שלא לפתוח החנות קודם חצות וכל זה הוא במלאכה מרובה שיש בה שיהוי קצת אפילו מעשה הדיוט אבל דבר שאין בה שיהוי כגון הדלקת נרות וקשירה וכדומה לית לן בה אפילו קודם חצות וכן אין מציעין המטות קודם חצות ואין מכבדין הבית בט"ב ולחלוב הפרות טוב לעשות ע"י א"י ואם א"א יחלוב בעצמו דזהו כדבר האבד ומלאכת דבר האבד מותר כדרך שאמרו בחול המועד וגם באבלות מותר בדבר האבד ומטעם זה כשחל יום השוק בט"ב אנו מתירים להאופים לאפות לחם בבוקר כדי שיהא מוכנים ליום השוק דגם זה הוא כדבר האבד וכן ביריד או שיירות באים מותר לקנות מהם אפילו במקום שאין עושין מלאכה וכ"ש למכור אך מה שיכול לעשות בצינעא יותר טוב [עמג"א סקכ"ו]:

61 - ברכי יוסף סימן תקנט ס"ק ז'

ראיתי בספר הכונות להאר"י זצ"ל שהביא המנהג (לומר פסוקי נחמה בערב) ונתן טעם למנהג כמש"ל דכשישראל ראו דבט"ב בערב הציתו אש בהיכל אמרו מזמור ששפף חמתו על עצמם ואבנים ושמוחו שמחה גדולה דאי לא"ה לא היה ח"ו תקומה ואז קבלו נחמה והמנהג הוא טוב ונכון והאריך עוד וכתב מהרח"ו שם דנראה לו ששמע טעם אחר מהרב זצ"ל כי במנחת ט"ב נולד המשיח הנקרא מנחם כמש"ל עש"ב ומצאתי כתוב דמזה הטעם לא מיחו חכמים על רבות בנות דאחר חצות מתעסקות בכל כחן לכבד הבית ולתקן המטות וכיוצא מתקוני הבית וזה מנהג קדום בערי איטאליא לנשים ויען שדעתן קצרה וחלושי אמונה אדרבה חיזקו ידיהם לקבוע אמונת הגאולה ולא יתיאשו

62 - ביאור הלכה סימן תקנד ד"ה * ע"י עכו"ם

ולענין כתיבה בא"ר בשם שכנה"ג להקל והמטה יהודא דעתו דלענין כתיבה הוא כמו בחוה"מ ע"ש:

62א - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנה סעיף ב'

ויש מי שנוהג לשכב בליל תשעה באב מוטה על הארץ, ומשים אבן תחת ראשו. הגה: ויש לאדם להלטער צענין משכבו בליל תשעה באב, שאם רגיל לשכב צ"כ כרים לא ישכב כי אם צאחד (תוספות סוף תענית); ויש צני אדם משימים אבן תחת מראשותיהם, זכר למה שנאמר: ויקח מאצני המקום (בראשית כה, יא) שראה החורבן (מרדכי דמועד קטן). מיכו עוצרות שאין יכולין להלטער, אין חייבות בכל אלה (תוספות). וימעט אדם מכבודו ומהנחתו צ"כ בכל מה שאפשר.

62ב - משנה ברורה סימן תקנה ס"ק ז

מיהו עוברות וכו' - וה"ה באדם חלוש וכנ"ל:

62ג - משנה ברורה סימן תקנה ס"ק ח

אסור לעשן טיטון (שקורין רייכערין) אפילו בד' צומות וכ"ש בט"ב [כנה"ג] והחמיר מאד עד שכתב שמי שמעשן בט"ב היה ראוי לנדונו ויש מאחרונים שמקילין וע"כ מי שדחוק לו שמורגל בו ביותר יש להקל אחר חצות בצנעא בתוך ביתו וכ"כ בשע"ת בסימן תקנ"ט סק"ג

63 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיפים ה' ו'

סעיף ה

עוברות ומיניקות מתענות בט' באב כדרך שמתענות ומשלימות ביום כפור; אבל בג' צומות אחרים פטורים מלהתענות, ואע"פ כן ראוי שלא תאכלנה להתענג במאכל ובמשתה, אלא כדי קיום הולד (וע"ל סי' תק"י סעיף א').

סעיף ו

חיה כל שלשים יום, וכן חולה שהוא צריך לאכול, אין צריך אומד אלא מאכילין אותו מיד, דבמקום חולי לא גזרו רבנן. הגה: ומיכו נוהגין להתענות כל זמן שאין להם זמן גדול לשוב לסכנה, והמיקל לא הפסיד.

64 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנד סעיף ז

עוברות ומיניקות מתענות ומשלימות בט"ב כדרך שמתענות ומשלימות ביוה"כ אבל בג' צומות אחרות פטורות מלהתענות וכ"ש בתענית אסתר ולא יחמירו על עצמן ואע"כ ראוי שלא יאכלו להתענג במאכל ומשתה אלא כדי קיום הולד וכן כל מי שאינו יכול להתענות ואפילו בט"ב אם הן חלושות שקרוב שיפלו לחולי אף בלא סכנה אין להן להתענות וזה הוא ההפרש בין ט"ב ליוה"כ דביוה"כ אין לאכול רק במקום סכנה ובט"ב אפילו שלא במקום סכנה דבמקום חולי לא גזרו רבנן ולכן כתב הטור בשם הרמב"ן וכן רבינו הב"ב בסעיף ו' דחיה כל שלשים יום וכן חולה שהוא צריך לאכול א"צ אומד אלא מאכילין אותו מיד דבמקום חולי לא גזרו רבנן עכ"ל ואפילו הוא חולי שאינו מוטל במטה דאלו מוטל במטה גם ביוה"כ אינו מתענה דכל שמוטל במטה הוא בסכנה כדמוכח בשבת [ל"ב]. ע"ש ויתבאר בסי' תרי"ח בס"ד אבל בעלי מיחושים בעלמא מתענים כללו של דבר כל שהוא בגדר חולה אינו מתענה בט"ב וכל שאינו בגדר חולה מתענה וסתם עוברות ומיניקות מתענות אא"כ חלושות וקרובות לחולי וקטנים אינם מתענים כלל בט"ב אפילו תענית שעות ומי שהיה חסר דיעה ונתרפא ומשתבח מיום ליום לא יתענה בט"ב ולא ימנע את עצמו מבשר ויין [מג"א סק"ח בשם מהרי"ל] עד שיתרפא לגמרי דהתענית ישיבנו לחסרון דעתו וכן מניעת בשר ויין וכל מה שצריך אפילו משארי עינויים כמו רחיצה וסיכה ונעילת הסנדל כי צריך הרבה שמירה [פחות מכשיעור לא שייך בט"ב שהוא מדרבנן]

65 - משנה ברורה סימן תקנד ס"ק ט

חיה כל שלשים יום - דמסתמא אמרינן שהיא חלושה והוא כחולה שאין בו סכנה וע"כ אף דלענין יוה"כ היא לאחר זי"ן כשאר כל אדם כמש"כ בסימן תרי"ז כאן לענין ט"ב שהוא דרבנן לא גזרו במקום חולי ועיין בט"ז ובשאר אחרונים דאפילו ודאי אין בה סכנה וכן בחולי הכתוב לקמיה ואפילו לא אמרו צריכין אנו לאכול מותר בט"ב ואף שמהרש"ל חולק על עיקר הכרעת השו"ע ודעתו דלענין זה שוה ט"ב ליוה"כ דאפילו אמרה צריכה אני לאכול כיון

שהוא לאחר זי"ן חייבת להתענות אם לא שהיא ג"כ קצת חולה הרבה אחרונים הסכימו דמדינא שרי לאכול אכן כבר נהגו להתענות כמו שכתב הרמ"א כ"ז שאין להם חולשה ונתרפאו מלידתן אבל אם עדיין לא נתרפאה לגמרי או שהיא קצת חולה או חלושה בטבעה לא תתענה בתוך ל' ואם אירע ביולדת בריאה שמתענה ומרגשת באמצע היום שום חולשה יתירה יש לפסוק שלא תתענה בשארית היום [אחרונים]:

66 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנז סעיף ח

ורבינו הרמ"א כתב בסעיף ו' על חיה וחולה וז"ל ומיהו נוהגות להתענות כל זמן שאין להן צער גדול שהיה לחוש לסכנה והמיקל לא הפסיד עכ"ל כלומר שמחמירות על עצמן כביוה"כ דכל שאין סכנה בדבר מתענות ויש שפוסקים כן דלאחר שבעה היולדת מתענה אם לא שאמרה צריכה אני ויש חולקים בזה [עט"ז סק"ד ומג"א סק"ט וא"ר סק"ח וש"ת סק"ז] ואולי זהו בימיהם שהדורות היו בריאים וחזקים אבל עכשיו חלילה להיולדת להתענות בט"ב תוך ל' כי עדיין חלושה היא והיא ממש כחולה ולכן אין להניחן להתענות בט"ב:

67 - כף החיים ס"ק כח

לאו דוקא ל' יום אלא כל זמן שהיא חלושה מהלידה ולא נתרפאת מהלידה. משבח אדמה בשם כנה"ג...

68 - שער הציון סימן תרי"ז ס"ק יח

וכעת מצאתי גם באשכול בהלכות יולדת שכתב בהדיא דהני ג' זמנים ג' שבעה ושלישים מעל"ע מניין להו.

69 - משנה ברורה סימן תקנז ס"ק יא

שהוא צריך לאכול וכו' - ר"ל שהוא חלוש וחש בגופו אע"פ שאין בו סכנה מאכילין אותו:

70 - כף החיים ס"ק לא

וכן חולה שהוא צריך וכו' חולה שנתרפא אך חלוש מאד א"צ אומד ואם הוא מצטער הרבה וחושש שיחזור חליו יאכל וא"צ שיעור רק שלא יאכל מעדנים מזבח אדמה מחב"ר בקו"א אות א'...

71 - פסקי תשובות הערה 36

דשאני מויה"כ דהתענית מה"ת אבל ט"ב גם אם תפלה וקריה"ת דרבנן מאי חזית להעדיף זה על זה ועיי"ש דאף מי שיפקפק בדברים אלו מ"מ בט"ב נדחה בודאי דיש לנהוג כן להתפלל כדרכו בביהכ"נ (אמנם פשוט דאסור לו לאכול כדי שיהיה לו כח לילך לביהכ"נ להתפלל, אלא הכונה דאחר שהלך ונחלש וחייב משום כך לאכול בזה ס"ל להקל).

72 - כף החיים ס"ק לד

חולה ב"מ שציוו לו הרופאים לבלוע ב' או ג' גרגרים בלע"ז פילולי ובתוך אלו הימים הוצרך להתענות יום או יומים העלה דמותו לו לכתחילה נמי לבלוע או לשתות דבר מר כלענה ואפילו בד' צומות והחזיק על ידו הרב מהרי"ד כוותיה וכטעמיה דאין להקפיד ע"ז כיון דהוי דבר שא"צ ברכה יעו"ש...

73 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנה סעיף א'

נוהגים שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית, ולא טלית, אלא לובשים טלית קטן תחת בגדיו בלא ברכה; ובמנחה מניחים ציצית ותפילין, ומברכים עליהם.

74 - ערוך השולחן אורח חיים סימן תקנה סעיף א'

אע"ג דכמה דברים דין ט"ב כאבל מ"מ לא חייבו חכמים בט"ב בכפיית המטה ועטיפת הראש כאבל דדווקא לעניין מצות לא תעשה שבאבל חייבים בט"ב כגון ת"ת ורחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ולא עשה שבאבל ככפיית המטה ועטיפת הראש [טור] ומה שאין מניחין תפילין לא נזכר בגמ' מזה והרא"ש סוף תענית התפלא בזה והרי גם האבל אינו אסור אלא ביום ראשון ויש מהגדולים שהניחו בבוקר תפילין בביתם וקראו ק"ש וחלצום והלכו לבהכ"נ [באה"ט בשם הר"ם גלאנטין] ואומרים שכן עשה האריז"ל:

75 - משנה ברורה סימן תקנה ס"ק ג

ובמנחה - שאז הציתו אש במקדש ותם עונך במה ששפך הקב"ה חמתו בעצים ואבנים [הגר"א] וי"א כדי להראות נחמה באבלינו בו ביום וכל זה הוא לכו"ע רק לענין תפילין משום שהוא מילתא דתליא במנהגא בעלמא אבל כל החמשה ענויים אין מבטלין כל היום:

76 - שמירת שבת כהלכתה פרק טב הערה קח

ומהגרש"ז אויערבך שליט"א שמעתי דנראה שלאחר חצות יניח תחילה תפילין לפני שיאכל ובתפילת מנחה יניח פעם שניה

77 - שולחן ערוך אורח חיים סימן ח סעיף יא

עיקר מצות טלית קטן, ללבושו על בגדיו, כדי שתמיד יראהו ויזכור המצות.

78 - כף החיים סימן תקנה ס"ק ד'

79 - מעשה רב אות ר'

ותיכף אחר קינות אפילו קודם חצות מניח תפילין

80 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנו סעיף א'

בתשעה באב אומר בבונה ירושלים: נחם ה' אלהינו את אבלי ציון וכו', ועננו בשומע תפלה; ואם לא אמר לא זה ולא זה, אין מחזירין אותו. הגה: והמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת מנחה של תשעה באב, לפי שאז הליתו במקדש אש ולכן מתפללים אז על הנחמה (רוקח ואבודרהם). מי שאכל בת"צ, יאמר נחם צברכת המזון (מהרי"ב).

81 - משנה ברורה סימן תקנו שם

- (א) בת"ב אומר וכו' - מסתימת המחבר משמע דדעתו שיאמרו בכל התפלות וכן הוא המנהג בירושלים אבל במדינותינו המנהג כמו שכתב הרמ"א:
- (ב) בבונה ירושלים וכו' - לפי שהיא מענינא ואם שכח אומר בעבודה דהיינו קודם ותחינה וא"צ לחתום בברוך מנחם ציון אלא ותחינה עינינו עד סוף הברכה:
- (ג) ועננו בשומע תפלה - היינו ליחיד אבל הש"ץ אומרה ברכה בפני עצמה בחתימה בין גואל לרופא - והנה ליחיד דעת המחבר בסימן תקס"ה דבארבעה צומות אומר עננו בכל תפלה בשומע תפלה אבל דעת הרמ"א שם דאין היחיד אומרה רק במנחה. ולענין ש"ץ דעת רוב הפוסקים דאף בט"ב יאמרנה בשחרית בין גואל לרופא כמו לענין שארי תעניתים:
- (ד) אין מחזירין אותו - כי בימים שאין בה קרבן מוסף אם טעה ולא אמר מעין המאורע אין מחזירין אותו:
- (ה) בברכת המזון - בבונה ירושלים ואף שבתפלה לא נהגו לאומרו רק במנחה מ"מ בבהמ"ז דליכא מנחה יש לאומרו. ועיין בשע"ת בשם איזו אחרונים שמפקפקים על פסק זה וכן בביאור הגר"א משמע שדעתו נוטה שלא לאמר כי לא קבעוה רק בתפלה ומיהו לכו"ע אם לא אמרו אין מחזירין אותו:

82 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנטסעיפים ב-ג

בליל תשעה באב (מתפללים ערבית ואומרים איכה וקניות) (הגהות מיימוני ומכרי"ל); ואומר אחר קניות ואיכה, סדר קדושה, ומתחיל מואתה קדוש, ואם חל במוצאי שבת אין אומרים ויהי נועם. הגה: ולא למנחם צנגניות ולא ויתן לך (כל צו), ומסירין הפרוכת מלפני הארון על שם צלע אמרתו (איכה 3, ז) (מנהגים). ליל תשעה באב ויומו, יושבים בבית הכנסת לארץ עד תפלת מנחה (ועכשיו נהגו לישב על ספסליהם מיד אחר שילאו מצה"כ שחרית, ומאריכין עם הקניות עד מעט קודם חלות). אין מדליקין נרות בלילה, כי אם נר אחד לומר לאורו קניות ואיכה.

83 - משנה ברורה סימן תקנט ס"ק ו

מואתה קדוש - ולא יאמר ובא לציון גואל שאין גאולה בלילה ולא ואני זאת בריתי שנראה כמקיים ברית על הקניות ועוד דאסור בד"ת ולא שייך לומר ולא ימושו מפיד [טור]:

84 - כף החיים ס"ק יט

ומסירין הפרוכת וכו' ובמנחה תולין אותו במקומו כמו בציצית בסימן תקנה דהא דאין מניחין טלית בשחרית הוא ג"כ מטעם בצע אמרתו וכמבואר שם... ועוד י"ל הטעם עפ"י מ"ש לעיל סימן תקנא אות רכג שאין אומרים תיקון חצות ביום ט"ב אחר חצות יעו"ש ועוד י"ל הטעם משום שאחר חצות מקילים לישב על הכסאות...

85 - שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנט סעיף א'

אם חל תשעה באב במוצאי שבת, אין אומרים צדקתך במנחה בשבת. הגה: ומזדילין צלילה צתפלה כשאר מולאי שבת (הגהות מרדכי הלכות ט' צאצ), ואם שכח מלהצדיל ע"ל סי' רל"ד (סעיף ג'); ומתפללים צנחת ודרך צכי כאצלים, וכן עושים בקריאת איכה (הגהות מיימוני), וצכל איכה מגזיה קולו יותר (מכרי"ל), וכשמגיע החזן לפסוק: השיצנו, אומרים אותו הקהל צקול רס, ואח"כ מסיים החזן וחוזר הקהל ואומרים: השיצנו, צקול רס, וכן החזן (הגהות מיימוני).

86 - משנה ברורה סימן תקנט ס"ק ג

וכן החזן - ואח"כ חוזר החזן ומתחיל זכור ד' מה היה לנו אוי הביטה וראה את חרפתנו אוי מה"ל וכן חולק כל הפסוקים אמצעיתן באוי וסופן באמה"ל [ד"מ]:

87 - משנה ברורה סימן תצ ס"ק יט

והעם נהגו וכו' - וכן הסכים הט"ז ומ"א הסכים עם אותן הפוסקים המצריכין לברך על כולם חוץ מקהלת והגר"א בביאורו כתב דאף על קהלת יש לברך. ולכן הנהוג לברך עכ"פ כשכתובין על קלף בודאי אין למחות בידו. יו"ט שחל בשבת אומרים במנחה ואני תפלתי וקורין בסדר השבוע:

88 - טור אורח חיים סימן תקנט

במסכת סופרים כתב יש קורין ספר קניות בערב ויש שמאחרין עד הבוקר לאחר קריאת ס"ת שאחר קריאת ס"ת עומד ומתפלש באפר ובגדיו מפולשין וקורא בבכייה ויללה אם יודע לתרגמו מוטב ואם לאו נותנו למי שידע לתרגם כדי שיבינו כל העם והנשים והתינוקות שהנשים חייבות כאנשים וכ"ש בנים זכרים והקורא בט"ב אומר ברוך דיין האמת

89 - מגן אברהם סימן רפב ס"ק ו

אבל להיות הוא מקרא אינו יכול עד שיביא ב' שער' (ר"מ מלונדרש בתשו' ב"י סימן מ"ג) אם אין שם כהן אלא קטן קוראין אותו אבל בלוי אני מסופק אם יקראו לכהן פעמים [רי"ט סי' קמ"ה] ורדב"ז כ' דאין קורין לכהן קטן למנין ג' אבל קורין למנין ז' (כ"ה סי' קל"ה) ול"נ דמ"ע דוקדשתו לא נאמר על כהן קטן דהא כתיב כי את לחם אלהיך הוא מקריב וקטן לאו בר עבודה הוא והאידינא לא נהיגי לקרות קטן אלא למפטר, ומצאתי בריב"ש סי' שכ"א בשם רש"י דמ"ש בגמר' הכל עולין וכו' היינו דוקא למפטר וכ"מ בהג"מ גבי עבדים כנענים ובב"י ססי' קל"ה בשם הרוקח ומיהו משמע דלאחר שנשלם מנין הקרואים מותר לקרותו ואין נוהגין כן, משמע מכאן דאשה חייבת לשמוע קריאת התורה ואע"פ שנתקנה משום ת"ת ונשים אינן חייבות בת"ת מ"מ מצוה לשמוע כמו מצות הקהל שהנשים והטף

חייבים בה עסי' קמ"ו, ומיהו י"ל דאף על פי שאינן חייבות עולות למנין וכ"כ התוספות סוף ר"ה אבל במ"ס פי"ט כתוב הנשים חייבות לשמוע קריאת ספר כאנשים ומצוה לתרגם להם שיבינו עכ"ל וכאן נהגו הנשים לצאת חוצה:

90 - משנה ברורה סימן רפב ס"ק יב

וקטן - ואף אם אין שם כהן אלא קטן קורין אותו [רי"ט ורדב"ז] ודעת המ"א שאין אנו מחוייבין לקרותו דמ"ע דוקדשתו לא נאמר על כהן קטן דהא כתיב כי את לחם אלהיך הוא מקריב וקטן לאו בר עבודה הוא וכן נוהגין בימינו שכשאין בבהכ"נ כהן שהוא בן י"ג שנה קורין ישראל במקום כהן ואפילו יש שם כהן קטן. ויותר מזה נוהגין כהיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה אפילו אם כבר נשלם מנין הקרואים אלא למפטיר [אחרונים]. כתב המ"א בשם מסכת סופרים שהנשים אע"פ שאין חייבות בת"מ מ"מ חייבות לשמוע קריאת ספר כאנשים ואין נוהגות ליהרר בזה ואדרבה יש מקומות שנוהגות הנשים לצאת חוץ בעת הקריאה:

91 - שו"ת תשובות והנהגות חלק ב' סימן רנ